

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ ДОПУСТИМИХ ДОКАЗІВ У КОНТЕКСТІ СТАТТІ 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

КРЕТ Галина Романівна - доктор юридичних наук, доцент, суддя Великої Палати Верховного Суду

**УДК 343.141
DOI 10.32782/LAW.UA.2021.2.26**

Стаття посвячена виділенню міжнародних стандартів формування допустимих доказів, наработаних Європейським судом по правам людини в контексті застосування ст. 8 Конвенції о захисті прав людини і основоположних свобод.

На основі аналізу практики ЄСПЧ розкрито зміст вимог «згідно з законом» (передбачаючої виконання втручання з чітким дотриманням вимог національного законодавства, дотриманням вимоги передбачуваності і забезпеченням особи відповідних гарантій), «наліччя законної мети» (передбачаючої відповідності мети застосування заходів, спрямованих на обмеження свободи, законної мети виконання такого втручання, визначеної в п. 2 ст. 8 Конвенції) і «необхідність в демократичному суспільстві» (передбачаючої наявності необхідності такого втручання і його пропорційності).

Обґрунтовано, що в контексті ст. 8 Конвенції ЄСПЧ наработано міжнародні стандарти формування допустимих доказів, згідно з якими докази, отримані в результаті втручання в право на повагу до приватного і сімейного життя, житлища і таємни листів, належать до неприпустимих в випадках, коли таке втручання: 1) здійснено не «згідно з законом» (допущено суттєве порушення вимог національного законодавства о виконанні процесуальних дій, в ході яких отримані докази; примене-

на заходів втручання, не передбачена нормами національного законодавства; порушено вимогу передбачуваності; порушені гарантії прав людини, зокладно з якою застосовувалося втручання) 2) здійснювалось з метою, не передбаченою в п. 2 ст. 8 Конвенції; 3) не було необхідним в демократичному суспільстві (не було необхідності втручання в зазначене право людини; порушено принцип пропорційності втручання, порушено вимогу тимчасовості втручання).

Ключові слова: стандарти доказування, міжнародні стандарти доказування, міжнародні стандарти формування допустимих доказів.

Постановка проблеми

Міжнародні стандарти доказування як система правил формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення, формуються як на універсальному, так і на регіональному рівнях. На регіональному рівні питому роль в їх формуванні відіграє Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), у практиці якого напрацьовано низку міжнародних стандартів формування допустимих доказів, значна частина яких ґрунтується на ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі – Конвенція),

відповідно до п. 1 якої кожна людина має право на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування [1]. З огляду на фундаментальну значимість цього права, воно підлягає реалізації та забезпеченню в широкій сфері правовідносин, в тому числі пов'язаних зі здійсненням кримінального провадження. Зокрема, до оцінки дотримання національними органами цього права ЄСПЛ звертається під час аналізу стверджуваних заявником його порушень у ході проведення обшуку, спостереження за особою, прослуховування її розмов тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню сутності та системи міжнародних стандартів доказування, сфери і механізму їх застосування у кримінальному провадженні присвячені наукові праці В.Д. Басая, В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, В.О. Гринюка, С.О. Ковальчука, В.І. Мариніва, М.А. Погорецького, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненка, В.М. Трофименка, О.Г. Шило та інших вітчизняних і зарубіжних вчених. Водночас, розкриттю системи і змісту сформованих у практиці ЄСПЛ стандартів формування допустимих доказів присвячена недостатня увага, що зумовлює необхідність звернення до дослідження напрацьованої ним практики.

Формулювання мети статті

Метою цієї статті є виокремлення міжнародних стандартів формування допустимих доказів, сформованих ЄСПЛ у контексті застосування ст. 8 Конвенції.

Виклад основного матеріалу

Конвенція припускає можливість обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, у тому числі під час кримінального провадження, з урахуванням закріплених п. 2 ст. 8 Конвенції гарантій такого обмеження. Із позиції конвенційних положень, національні органи, здійснюючи кримінальне провадження, можуть втручатися в реалізацію вказаного права шляхом застосування обмежень, які: 1) відповідають закону; 2) є необхідними у демократич-

ному суспільстві; 3) здійснюються з метою, вказаному в п. 2 ст. 8 Конвенції: в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей [1]. Коментуючи ст. 8 Конвенції, вчені зазначають, що вимоги здійснення заходу, спрямованого на обмеження вказаного права, згідно із законом і його необхідності в демократичному суспільстві повинні виконуватися сукупно, а здійснюваний захід має переслідувати лише ту мету, яка згадана в п. 2 ст. 8 Конвенції [2, с. 90]. Використовуючи наведений підхід до обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, ЄСПЛ вказує, що таке втручання не порушує ст. 8, якщо воно здійснюється «згідно із законом», переслідує законну мету відповідно до п. 2 та якщо воно є необхідним у демократичному суспільстві задля досягнення цієї мети (§ 44 рішення від 02.11.2006 р. у справі «Волохи проти України») [3].

Вимога відповідності закону заходу, який обмежує право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, ґрунтується на положенні п. 2 ст. 8 Конвенції в частині, що допускає втручання в нього «згідно із законом». Як вказує Суд, словосполучення «згідно із законом» вимагає, по-перше, щоб оспорюваний захід мав деякі підстави у національному законодавстві, та по-друге, воно стосується якості розглядуваного законодавства (§ 56 рішення від 05.07.2012 р. у справі «Головань проти України») [4]. Таким чином, з позиції ЄСПЛ, вказана вимога характеризується трьома аспектами.

По-перше, втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування повинно відбуватися з чітким дотриманням вимог національного законодавства. У разі дотримання його норм Суд визнає втручання держави у вказане право здійсненим «згідно із законом» (§ 38 рішення від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia») [5]. І, навпаки, недотримання вимог національного законодавства призводить до встановлен-

ня ЄСПЛ порушення ст. 8 Конвенції як у випадках, коли втручання в досліджуване право здійснювалося за допомогою заходів, застосування яких не передбачене нормами національного законодавства (§ 38 рішення від 25.09.2001 р. у справі «P.G. and J.H. v. the United Kingdom») [6], так і у випадках, коли мало місце порушення встановленого національним законодавством процесуального порядку проведення закріплених у ньому заходів (§§ 32, 33 рішення від 08.02.2005 р. у справі «L.M. v. Italy») [7].

По-друге, втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування має здійснюватися з дотриманням вимоги передбачуваності. Із позиції ЄСПЛ, національне законодавство має з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві (§ 82 рішення від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України») [8]. Стосовно змісту вимоги передбачуваності ЄСПЛ вказує, що норма є передбачуваною, якщо вона сформульована з достатньою чіткістю, що дає змогу кожній особі – в разі потреби за допомогою відповідної консультації – регулювати свою поведінку (§ 49 рішення від 02.11.2006 р. у справі «Волохи проти України») [3]. У разі недотримання вимоги передбачуваності ЄСПЛ констатує порушення ст. 8 Конвенції (§ 86 рішення від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України») [8].

По-третє, втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування повинно забезпечуватися відповідними гарантіями. Так, ЄСПЛ підкреслює необхідність закріплення в національному законодавстві достатніх гарантій стосовно того, що обшук повинен ґрунтуватися на розумній підозрі та проводитися з достатньою точністю і ретельністю (§ 61 рішення від 05.07.2012 р. у справі «Головань проти України») [4]. У зв'язку з цим втручання національних органів у досліджуване право визнаватиметь-

ся здійсненим «згідно із законом» у разі забезпечення гарантій прав обшукуваного: права бути присутнім під час обшуку, надання йому на початку обшуку ордеру на його проведення, та інформації про те, що шукають, а після його закінчення – копії протоколу й опису вилучених речей.

У своїй практиці ЄСПЛ широко звертався до виокремлення гарантій прав обшукуваного, водночас найбільш широкий їх перелік, з урахуванням численних порушень, допущених національними органами, наводить у §§ 187-189 рішення від 09.11.2006 р. у справі «Imakayeva v. Russia» [9]. Крім того, істотну увагу Суд присвячує гарантіям забезпечення адвокатської таємниці в ході втручання в право адвоката на повагу до його особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування шляхом проведення обшуку (§ 48 рішення від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia», §§ 63-65 рішення від 05.07.2012 р. у справі «Головань проти України») [4; 5]. При цьому, з позиції ЄСПЛ, відповідні гарантії повинні забезпечуватися особі не лише у ході проведення обшуку, але й під час застосування інших заходів, які обмежують право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування: спостереження за особою та прослуховування її розмов (§§ 80-82 рішення від 10.03.2009 р. у справі «Вуков v. Russia») [10].

Визнавши обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування таким, що здійснене «згідно із законом», ЄСПЛ переходить до вирішення питання про те, чи переслідувало таке втручання законну мету. Встановивши відповідність мети застосування заходу, спрямованого на обмеження цього права, законній меті, визначеній п. 2 ст. 8 Конвенції, Суд констатує дотримання національними органами цієї статті. Так, з урахуванням обставин справи, ЄСПЛ зазначає, що мета обшуку, як вказувалося в постанові слідчого, полягала у виявленні речових доказів, які являли інтерес для розслідування тяжких злочинів. Відповідно, обшук переслідував законну мету підтримання суспільного порядку, запобігання заворушенням або злочинам та

захисту прав і свобод інших людей (§ 40 рішення від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia») [5].

Встановивши законність мети втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, ЄСПЛ звертається до вирішення питання про те, чи було воно необхідним у демократичному суспільстві. Вимога необхідності заходу, який обмежує вказане право особи, у демократичному суспільстві також ґрунтується на положенні п. 2 ст. 8 Конвенції та передбачає встановлення Судом двох аспектів: існування нагальної потреби такого втручання та його пропорційності (§ 61 рішення від 24.03.1988 р. у справі «Olsson v. Sweden (No. 1)») [11]. Визначаючи, чи є втручання необхідним у демократичному суспільстві, ЄСПЛ враховує, що за державами-учасницями Конвенції залишається певна свобода розсуду, але водночас вказує, що існуючі винятки (меж розсуду), визначені п. 2 ст. 8 Конвенції, мають вузько тлумачитися, а необхідність в їх застосуванні має бути переконливо встановлена (§ 55 рішення від 25.02.1993 р. у справі «Funke v. France») [12].

Вимога нагальної потреби передбачає необхідність застосування національними органами у конкретній справі саме таких, а не інших заходів обмеження права на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування. Так, ЄСПЛ зазначає, що держави вправі вдатися до деяких заходів, наприклад, огляду житла та вилучення, для встановлення речових доказів вчинення правопорушень (§ 56 рішення від 25.02.1993 р. у справі «Funke v. France») [12]. Водночас у разі відсутності нагальної потреби у використанні застосованих національними органами заходів обмеження права на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування Суд констатує порушення ст. 8 Конвенції (§ 49 рішення від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia») [5]. При цьому вимога нагальної потреби у застосуванні обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування може бути пов'язана з терміновістю їх вжиття, але остання не повинна при-

зводити до порушень вимог ст. 8 Конвенції (§§ 17 і 18 рішення від 12.12.2019 р. у справі «Ilieva v. Bulgaria») [13].

Принцип пропорційності забезпечує встановлення ЄСПЛ відповідності вжитого національними органами заходу втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування законній меті, яка підлягала досягненню шляхом застосування цього заходу. Вирішуючи питання про пропорційність втручання переслідуючій законній меті, він напрацював низку критеріїв, які були узагальнені ним у рішенні від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia», в якому Суд зазначає, що критеріями, якими він керується в ході вирішення цього питання, серед інших, є: обставини, за яких видавався ордер на обшук, зокрема, наявність додаткових доказів на момент видання ордеру; зміст і сфера дії ордеру на обшук; спосіб провадження обшуку, включаючи присутність незалежних спостерігачів під час проведення обшуку; масштаби можливих наслідків обшуку, які можуть відобразитися на роботі та репутації особи, в якій проводиться обшук (§ 44 рішення від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia») [5]. У разі дотримання в ході втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування принципу пропорційності, ЄСПЛ констатує відсутність порушення ст. 8 Конвенції (§ 80 рішення від 02.09.2010 р. у справі «Uzun v. Germany») [14]. І, навпаки, у разі недотримання національними органами принципу пропорційності ЄСПЛ констатує порушення ст. 8 Конвенції (§§ 47-52 рішення від 28.04.2005 р. у справі «Busk v. Germany») [15].

У разі обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування внаслідок застосування спостереження за особою та прослуховування її розмов вимога необхідності в демократичному суспільстві, як вказують вчені, тісно пов'язана з вимогою тимчасовості обмежень, яка полягає в їх застосуванні на певний час та обов'язковому припиненні, коли визнається необхідність припинити обмеження прав особи... За-

стосування будь-якого обмеження повинно мати певні часові рамки: початок обмежень пов'язується з порушенням нормального стану речей у суспільстві, а закінчення – з їх відновленням [2, с. 99]. Так, ЄСПЛ зауважує, що вимоги пропорційності втручання, його винятковий і тимчасовий характер передбачені в ст. 31 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (§ 51 рішення від 02.11.2006 р. у справі «Волохи проти України») [3].

Висновки

Дослідження практики ЄСПЛ свідчить, що в контексті ст. 8 Конвенції ним напрацьовано міжнародні стандарти формування допустимих доказів, відповідно до яких докази, отримані внаслідок втручання в право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, підлягають визнанню недопустимими у випадках, коли таке втручання: 1) здійснене не «згідно із законом» (допущене істотне порушення вимог національного законодавства щодо проведення процесуальних дій, у ході яких отримано докази; застосований захід втручання не передбачено нормами національного законодавства; порушено вимогу передбачуваності; порушено гарантії прав особи, до якої застосовувався захід втручання); 2) здійснювалося з метою, не передбаченою у п. 2 ст. 8 Конвенції; 3) не було необхідним в демократичному суспільстві (не існувало нагальної потреби втручання у вказане право особи; порушено принцип пропорційності втручання; порушено вимогу тимчасового характеру втручання).

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Ахтирська Н., Філатов В., Фулей Т., Хембах Х. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. К.: Істина, 2011. 200 с.
3. Справа «Волохи проти України»:

рішення Європейського суду з прав людини від 02.11.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138.

4. Case of Golovan v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 5 July 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-112021>.

5. Case of Smirnov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 07 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80953>.

6. Case of P.G. and J.H. v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 September 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665>.

7. Affaire L.M. c. Italie: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 08 Février 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68190>.

8. Case of Sergey Volosyuk v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 March 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91726>.

9. Case of Imakayeva v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 November 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-77932>.

10. Case of Bykov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 March 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91704>.

11. Case of Olsson v. Sweden (No. 1): Judgment of the European Court of Human Rights from 24 March 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57548>.

12. Case of Funke v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 February 1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57809>.

13. Case of Ilieva v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 December 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198886>.

14. Case of Uzun v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 2 September 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100293>.

15. Case of Buck v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 April 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-68920>.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена виокремленню міжнародних стандартів формування допустимих доказів, напрацьованих Європейським судом з прав людини у контексті застосування ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

На основі аналізу практики ЄСПЛ розкрито зміст вимог «згідно із законом» (яка передбачає здійснення втручання з чітким дотриманням вимог національного законодавства, дотриманням вимоги передбачуваності та забезпеченням особи відповідних гарантій), «наявність законної мети» (яка передбачає відповідність мети застосування заходу, спрямованого на обмеження права, законній меті здійснення такого втручання, яка визначена в п. 2 ст. 8 Конвенції) та «необхідність у демократичному суспільстві» (яка передбачає наявність нагальної потреби такого втручання та його пропорційність).

Обґрунтовано, що в контексті ст. 8 Конвенції ЄСПЛ напрацьовано міжнародні стандарти формування допустимих доказів, відповідно до яких докази, отримані внаслідок втручання в право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, підлягають визнанню недопустимими у випадках, коли таке втручання: 1) здійснене не «згідно із законом» (допущене істотне порушення вимог національного законодавства щодо проведення процесуальних дій, у ході яких отримано докази; застосований захід втручання не передбачено нормами національного законодавства; порушено вимогу передбачуваності; порушено гарантії прав особи, до якої застосовувався захід втручання); 2) здійснювалося з метою, не передбаченою у п. 2 ст. 8 Конвенції; 3) не було необхідним в демократичному суспільстві (не існувало нагальної потреби втручання у вказане право особи; порушено принцип пропорційності втручання; порушено вимогу тимчасового характеру втручання).

Ключові слова: стандарти доказування, міжнародні стандарти доказування, міжнародні стандарти формування допустимих доказів.

SUMMARY

The article is devoted to the separation of international standards for the formation of admissible evidences, formed by the European Court of Human Rights in the context of the application of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Based on the analysis of the European Court of Human Rights case law, the content of the requirements «in accordance with the law» (which includes implementation of intervention in the strict compliance with the requirement of national legislation, compliance with the requirement of predictability and providing the person with appropriate guarantees), «the availability of a legitimate purpose» (which includes fitness of purpose of application of the measure which aimed at restricting the right for the legitimate purpose of such interference which is defined in paragraph 2 of article 8 of the Convention) and «the need in a democratic society» (which includes that there is need for such interference and its proportionality) is solved.

It is substantiated that in the context of Article 8 of the Convention ECHR developed international standards for the formation of admissible evidence, according to which evidences obtained as a result of interference with the right of everyone to respect for his private and family life, his home and his correspondence should be declared inadmissible in cases when such intervention: 1) was committed not «in accordance with the law» (a substantial violation of the requirements of national legislation concerning the conduct of procedural acts, whereby the evidences was obtained, was admitted; 2) an intervention measure which was used does not provide by norms of national law; the requirement of predictability was violated; the guarantees of the rights of the person, to whom the measure was applied, was violated); 2) was carried out for a purpose not provided for in paragraph 2 of Article 8 of the Convention; 3) was not necessary in a democratic society (there was not urgent need to interfere in this right of the person; the principle of proportionality of intervention was violated; the requirement of temporary nature of intervention was violated).

Key words: standards of proof, international standards of proof, international standards for the formation of admissible evidences.